

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
GJRE

Ελληνική περιοδική
έκδοση για τη
Θρησκευτική Εκπαίδευση

Greek Journal of
Religious Education

ISSN: 2623-4386.

Πληροφορίες για την έκδοση, οδηγίες για τους συγγραφείς και την υποβολή άρθρων / Publication information, instructions for authors and subscription information: <http://www.gjre.gr>

Βιβλιοκρισία: «Διαπολιτισμική, θρησκευτική εκπαίδευση και ισλαμικές σπουδές»

Ευστράτιος Ψάλτου*

*Σύμβουλος ΙΕΠ

Βιβλιογραφική αναφορά / Reference: Ψάλτου, Ε. (2018). Βιβλιοκρισία: «Διαπολιτισμική, θρησκευτική εκπαίδευση και ισλαμικές σπουδές». *Ελληνική Περιοδική Έκδοση για τη Θρησκευτική Εκπαίδευση / Greek Journal of Religious Education*, 1(1), 117–120

Όλες οι απόψεις και οι ιδέες που εκφράζονται στην έκδοση είναι απόψεις και ιδέες των συγγραφέων και όχι του εκδότη (Πανελλήνιος Θεολογικός Σύνδεσμος ΚΑΙΡΟΣ-για την αναβάθμιση της θρησκευτικής εκπαίδευσης). / The opinions and views expressed in this publication are the opinions and views of the authors and not of the publisher (KAIROS - Greek Theological Association for the improvement of the Religious Education).

Το άρθρο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για έρευνα, διδασκαλία και ιδιωτική μελέτη. Απαγορεύεται ρητά η αναπαραγωγή, η αναδιανομή, η πώληση, η εκμετάλλευση ή η διανομή του άρθρου, μέρους ή όλου, σε οποιαδήποτε μορφή και σε οποιονδήποτε. / This article may be used for research, teaching, and private study purposes. Any substantial or systematic reproduction, redistribution, reselling, licensing or distribution in any form to anyone is forbidden.

— ΑΚΟΛΟΥΘΕΙ ΤΟ ΠΛΗΡΕΣ ΚΕΙΜΕΝΟ —
— FOLLOWS THE FULL TEXT OF THE ARTICLE —

Βιβλιοκρισία: «Διαπολιτισμική, θρησκευτική εκπαίδευση και ισλαμικές σπουδές»

Επιμέλεια: Αγγελική Ζιάκα. Εκδόσεις Μαΐστρος, 2016

Ευστράτιος Ψάλτου*

*Σύμβουλος ΙΕΠ

Ο συλλογικός τόμος με τον τίτλο «Διαπολιτισμική, θρησκευτική εκπαίδευση και ισλαμικές σπουδές» (εκδόσεις Μαΐστρος, 2016) έρχεται να συναντήσει και ταυτόχρονα να αποτυπώσει σημαντικές διεργασίες, οι οποίες συντελούνται τα τελευταία χρόνια τόσο μέσα στην εκπαίδευση, σε σχέση με τα θρησκευτικά ζητήματα, όσο και ευρύτερα μέσα στην ελληνική κοινωνία. Για να κατανοηθεί το περιεχόμενο του τόμου, θα κάνω αρχικώς μία σύντομη αναφορά στις συγκεκριμένες συνθήκες, μέσα από τις οποίες προέκυψε, και στη συνέχεια θα προσπαθήσω να τον συνδέσω με τις ευρύτερες διεργασίες της ελληνικής κοινωνίας.

Από το 2014 και έως το 2015 υλοποιήθηκε ένα επιμορφωτικό πρόγραμμα θεολόγων και ιεροδιδασκάλων στη Θράκη. Την επίβλεψη του προγράμματος είχε μία επιστημονική επιτροπή, η οποία αποτελούνταν από μέλη του Τμήματος Θεολογίας του ΑΠΘ, έχοντας ως επιστημονική υπεύθυνη την Αναπλ. Καθηγήτρια κ. Αγγελική Ζιάκα, η οποία είναι και η επιμελήτρια του παρόντος τόμου. Το επιμορφωτικό πρόγραμμα αποτελούνταν από τρεις δράσεις. Η πρώτη απευθυνόταν αποκλειστικά σε θεολόγους της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και είχε ως θέμα τη διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών στο ελληνικό, δημόσιο σχολείο. Η δεύτερη δράση απευθυνόταν σε ιεροδιδασκάλους της περιοχής της Θράκης και αφορούσε σε θέματα που άπτονταν της διδασκαλίας του Ισλάμ. Ας σημειωθεί ότι τα τελευταία χρόνια στα δημόσια σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης της Θράκης έχει εισαχθεί ως μάθημα επιλογής – στην ώρα του μαθήματος των Θρησκευτικών – το μάθημα της διδασκαλίας του Ισλάμ, το οποίο διδάσκεται από ιεροδιδασκάλους της ισλαμικής θρησκείας, οι οποίοι προσλαμβάνονται από το ελληνικό κράτος. Η τρίτη δράση αφορούσε στην από κοινού επιμόρφωση των θεολόγων και των ιεροδιδασκάλων και αφορούσε σε θέματα της διαπολιτισμικής θρησκευτικής εκπαίδευσης, κυρίως ως προς τη σχέση της ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης με την ισλαμική.

Ο παρών τόμος φιλοξενεί κείμενα των επιμορφωτών του προγράμματος, αλλά και κείμενα με εντυπώσεις και κρίσεις από κάποιους επιμορφούμενους. Τον καθιστά ακόμη πιο

σημαντικό το γεγονός ότι στο δεύτερο μέρος του φιλοξενεί κείμενα μελών της διεθνούς ακαδημαϊκής κοινότητας από πανεπιστήμια της Ευρώπης και των Ηνωμένων Πολιτειών, σχετικά με τα ζητήματα της θρησκευτικής εκπαίδευσης γενικότερα, αλλά και ειδικότερα σε σχέση με το Ισλάμ. Τέλος, στα πλεονεκτήματα αυτού του τόμου αξίζει να προστεθεί και το γεγονός ότι όλα τα κείμενα που περιέχει είναι γραμμένα και στα ελληνικά και στα αγγλικά.

Η ποικιλία των επιμέρους θεμάτων που φιλοξενούνται διέπεται από έναν κοινό προβληματισμό σχετικά με την πολιτισμική ποικιλομορφία. Στις κοινωνικές επιστήμες από τα τέλη του 19ου αιώνα και μέχρι την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου οι κυρίαρχες ερμηνευτικές προσεγγίσεις αναγνώριζαν την πολιτισμική ετερότητα, ωστόσο κατανοούσαν την καθεμιά από αυτές ως μέρος μιας εξελικτικής και ταυτόχρονα ομογενοποιητικής διαδικασίας. Με άλλα λόγια, επικρατούσε η άποψη ότι μέσα στην πορεία του χρόνου οι διάφορες πολιτισμικές ετερότητες, καθώς έρχονται σε επαφή μεταξύ τους, οδηγούνται σταδιακά σε μία ομοιομορφία, η οποία αμβλύνει τις διαφορές τους.

Πραγματικά, ύστερα από τη λήθη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου υπάρχουν πολιτισμικά χαρακτηριστικά, που σχετίζονται με τον τρόπο λειτουργίας της οικονομίας ή της χρήσης της τεχνολογίας, τα οποία σταδιακά έχουν εξαπλωθεί σε παγκόσμια κλίμακα. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι χάθηκαν ταυτόχρονα οι πολιτισμικές διαφορές. Αντιθέτως, αυτές όχι μόνο συνεχίζουν να υπάρχουν, αλλά είναι δυνατόν σε διάφορες περιστάσεις να οξύνονται και να γίνονται παράγοντας έντονων συγκρούσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η από τη δεκαετία του '70 και μέχρι σήμερα εμφάνιση του ισλαμικού φονταμενταλισμού, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αποτελεί τη μοναδική μορφή με την οποία ο φονταμενταλισμός εκδηλώνεται στα σύγχρονα πολιτισμικά μας πράγματα.

Η παρατήρηση αυτών των δεδομένων οδήγησε σταδιακά στα μεταπολεμικά χρόνια τις κοινωνικές επιστήμες σε μια άλλη ερμηνευτική τάση, η οποία σηματοδοτείται από την έκδοση του βιβλίου του Jean-Francois Lyotard, *Η μεταμοντέρνα κατάσταση* (1979). Μέσα στο ερμηνευτικό της πλαίσιο η κάθε πολιτισμική ετερότητα δεν αντιμετωπίζεται ως μέρος μιας ομοιογενοποιητικής εξελικτικής διαδικασίας, αλλά ως ένα γλωσσικό παιχνίδι μεταξύ μιας πολλαπλότητας γλωσσικών παιχνιδιών, την οποία συνιστούν οι άλλες πολιτιστικές ετερότητες.

Την ερμηνευτική αυτή τάση στην πολεμική της εκδοχή εξέφρασε αντιπροσωπευτικά ο Samuel Huntington, όταν υποστήριξε σε μια σειρά από έργα του εντός της δεκαετίας του '90 ότι τα ρήγματα ανάμεσα στους πολιτισμούς, όπως για παράδειγμα ανάμεσα στον δυτικό ή τον χριστιανικό και τον ισλαμικό πολιτισμό, θα μετατραπούν σε πολεμικά μέτωπα του μέλλοντος και η σύγκρουση των πολιτισμών θα είναι μια πραγματικότητα, η οποία θα κυριαρχήσει στην παγκόσμια πολιτική σκηνή.

Απέναντι σε αυτήν την προσέγγιση σημαντικοί εκφραστές της σύγχρονης κοινωνικής

θεωρίας έχουν διατυπώσει τη θέση ότι η αποδοχή της θρησκευτικής ποικιλομορφίας δεν αποτελεί απαραίτητως παράγοντα περιχαράκωσης και σύγκρουσης των διαφόρων πολιτισμικών και θρησκευτικών ταυτοτήτων. Αντιθέτως, είναι δυνατόν να υπάρξει και να καλλιεργηθεί ο αμοιβαίος σεβασμός και η συνύπαρξη μεταξύ τους. Όπως έχει γράψει χαρακτηριστικά ο Clifford Geertz στο *Διαθέσιμο Φως* (εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2000) μια τέτοια άποψη τοποθετείται αρκετά αρνητικά απέναντι σε μια προσέγγιση του τύπου «εμείς είμαστε εμείς» και «αυτοί είναι αυτοί», καθώς «οι απορίες που εγείρει το γεγονός της πολιτισμικής ποικιλομορφίας σχετίζονται περισσότερο με την ικανότητά μας να διερευνήσουμε ψηλαφητά ευαισθησίες αλλότριες, τρόπους σκέψης τους οποίους δεν διαθέτουμε, και πιθανότατα ούτε πρόκειται να αποκτήσουμε ποτέ» (σ. 97). Τα κείμενα του παρόντος τόμου αντανακλούν το πνεύμα αυτής της αμοιβαίας διερεύνησης ανάμεσα σε διαφορετικές ευαισθησίες.

Ως προς τη Θρησκευτική Εκπαίδευση στην Ελλάδα διατυπώνεται η θέση ότι αυτή πρέπει να συνιστά μία γνωριμία με τον πολιτισμό και τις αξίες που διαμόρφωσε ο Χριστιανισμός και ιδιαίτερα η Ορθόδοξη Παράδοση. Ταυτόχρονα, επισημαίνεται η ανάγκη γνωριμίας με στοιχεία και των άλλων χριστιανικών ή θρησκευτικών παραδόσεων σε σχέση και με τα κοινωνικά και υπαρξιακά προβλήματα του ανθρώπου. Με βάση αυτόν τον προσανατολισμό, όπως επισημαίνεται από τους συγγραφείς του τόμου, το μάθημα των Θρησκευτικών διδάσκει τους μαθητές «να συμβιώνουν στο κοινό τους μέλλον, ανεξάρτητα από τις εθνικές και θρησκευτικές τους διαφορές» (σ. 137).

Ως προς τη διδασκαλία του Ισλάμ, κυρίως από τα μέλη της διεθνούς ακαδημαϊκής κοινότητας που έχουν συνεισφέρει στον τόμο, επισημαίνεται η ανάγκη να υπάρξει σήμερα μία τέτοια εκπαίδευση της μουσουλμανικής νεολαίας, η οποία να βάζει φραγμό στην τάση «ριζοσπαστικοποίησης» που εμφανίζεται εντός του Ισλάμ τις τελευταίες δεκαετίες, ακόμη και στους μουσουλμανικούς πληθυσμούς που ζούνε στην Ευρώπη. Ειδικότερα, στα δημόσια σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης των περιοχών της Θράκης υπάρχουν παιδιά, ισλαμικών οικογενειών, τα οποία έχουν φοιτήσει στα μειονοτικά δημοτικά σχολεία. Το ζήτημα είναι η ισλαμική εκπαίδευση, στην οποία θα συμμετάσχουν αυτά τα παιδιά να βάλει φραγμό στην τάση μιας «ριζοσπαστικοποίησής» τους και να συμβάλλει στην αρμονική συνύπαρξη και συνεργασία τους με παιδιά διαφορετικής κουλτούρας. Αυτό, για παράδειγμα γίνεται φανερό, όταν ένας επιμορφούμενος σημειώνει στις κρίσεις του ότι «οι πανανθρώπινες και οικουμενικές αξίες που διακηρύσσουν οι διάφορες θρησκείες μπορούν να αποτελέσουν πεδίο διαλόγου και γόνιμης συνάντησης» (σ. 333).

Από τους ίδιους τους ιεροδιδασκάλους που συνεισφέρουν στον τόμο επισημαίνεται ότι σε μία σειρά από ζητήματα όπως είναι η επιστήμη, η δημοκρατία, οι έμφυλες σχέσεις, «δεν υπάρχει μία κοινά αποδεκτή μουσουλμανική απάντηση, εξαιτίας των ποικίλων θέσεων που βρίσκονται στα θεμελιώδη κείμενά του» (σ. 209). Η παρατήρηση αυτή μας δίνει την αφορμή, ώστε να σημειώσουμε ότι τόσο σε σχέση με τη θρησκευτική παράδοση του Ισλάμ όσο

και σε σχέση με άλλες θρησκευτικές παραδόσεις αποτελεί εσφαλμένη αναπαράσταση να παρουσιάζονται αυτές με μονολιθικό τρόπο ως ενσαρκώσεις είτε του καλού είτε του κακού. Μέσα σε αυτές τις παραδόσεις υπάρχουν πολλά και ετερόκλητα στοιχεία. Κάποια από αυτά τείνουν να συμβάλουν προς την κατεύθυνση της αρμονικής σχέσης των ανθρώπων με τον εαυτό τους και με τους άλλους, ενώ κάποια άλλα σαφώς υπονομεύουν αυτήν την αρμονική σχέση. Αποτελεί σημαντικό σταθμό στην πρόοδο της πνευματικής ζωής – εκ μέρους των ανθρώπων της μιας ή της άλλης θρησκευτικής παράδοσης – η συνειδητοποίηση αυτής της διάκρισης και ο αγώνας εναντίον των παθογόνων στοιχείων, τα οποία επωάζονται μέσα στις θρησκευτικές παραδόσεις τους και επιχειρούν να υπονομεύσουν τη δημιουργία υγιών, πνευματικών ιστών μεταξύ των ανθρώπων.

Οι θέσεις του παρόντος τόμου αποκτούν ιδιαίτερη σημασία αν αναλογιστούμε τη συγκυρία μέσα στην οποία διατυπώνονται. Με τα νέα Προγράμματα Σπουδών στα Θρησκευτικά, τα οποία δοκιμάζονται στο ελληνικό δημόσιο σχολείο κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας, είναι φανερό ότι επιχειρείται ένα σημαντικό βήμα μετασχηματισμού της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα προς την κατεύθυνση της αμοιβαίας διερεύνησης ανάμεσα σε διαφορετικές θρησκευτικές ευαισθησίες. Ωστόσο, είναι φανερή και η προσπάθεια που γίνεται την ίδια περίοδο από κύκλους ανθρώπων, οι οποίοι μάχονται με λυσσαλέο τρόπο ενάντια σε αυτόν τον μετασχηματισμό, επικαλούμενοι την αλήθεια της χριστιανικής ευαγγελικής παράδοσης.

Αν η ουσία της ευαγγελικής αλήθειας συνίσταται στη έξοδο του ανθρώπου από την αιχμαλωσία της θεμελιώδους ναρκισσιστικής φαντασίωσης, στην σκιά της οποίας συγκροτείται, τότε ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι αυτοί επικαλούνται την ευαγγελική αλήθεια δεν αποτελεί παρά την συνεχή ακύρωσή της. Η ευαγγελική αλήθεια δεν είναι εκείνο που κατέχεται, προκειμένου να συντηρεί ψυχικά συμπλέγματα και να προσφέρει απόλαυση σε ναρκισσιστικές φαντασιώσεις, αλλά εκείνο που μας διακατέχει στην πορεία της ψυχικής μας διάνοιξης. «Αναλογιζόμενοι το είδος της απόλαυσης που βρίσκει το πνεύμα μπορούμε να μετρήσουμε το μέγεθος της απώλειάς του», έχει γράψει ο Georg Friedrich Hegel στην περίφημη Εισαγωγή της Φαινομενολογίας του Πνεύματος. Η διάσταση που έχει αυτή η κουλτούρα της απώλειας μέσα στην ελληνική κοινωνία δείχνει το μέγεθος της απόστασης που χρειάζεται αυτή να διανύσει προς την κατεύθυνση της εξόδου. Τα κείμενα του παρόντος τόμου δεν αποτελούν απλώς τα αποτυπώματα μιας τέτοιας πορείας, αλλά και τους δείκτες προς τη σωστή κατεύθυνση.